

PREOCUPĂRI SOCIOLOGICE

ÎN OPERA LUI C. RĂDULESCU-MOTRU

Dumitru Otovesen

Personalitate marcantă a vieții spirituale românești din prima jumătate a veacului nostru, C. Rădulescu-Motru (1868—1957), cunoscut îndeobște, ca filosof și psiholog, ne-a lăsat și o seamă de reflecții cu caracter sociologic, implicate în bogata sa operă publicistică. Într-o serie de lucrări principale, cum ar fi: *Cultura română și politicianismul* (1904), *Puterea sufletească* (1907), *Concepția conservatoare și progresul* (1922), *Țărănismul. Un suflet și o politică* (1924), *Vocația. Factor hotărâtor în cultura popoarelor* (1932), *Românismul. Catehismul unei noi spiritualități* (1936) etc., ca și în diverse alte studii ori articole, autorul a fost preocupat de definirea conceptelor de societate și cultură; de problemele dezvoltării globale ale României moderne; de precizarea raportului dintre tradiție și inovație, a criteriilor și factorilor progresului social; de sublinierea funcțiilor sociale ale culturii; de stabilirea locului și a rolului inovației în viața societății; de reliefarea legăturilor dintre clasele sociale (pe plan economic, cultural și politic), a transformărilor survenite în evoluția comunității rurale; de explicarea diverselor fenomene sociale anomice și a consecințelor luptelor politice din perioada interbelică. Axindu-se pe metoda observației, iar, în unele cazuri, pe rezultatele cercetărilor întreprinse de echipele gustiene, gînditorul a elaborat soluții demne de tot interesul și a contribuit la accentuarea funcțiilor terapeutice și previzionale ale sociologiei. Interpretările sale izvorau din examinarea deterministă a realităților românești, fiind animate, totodată, de o neprihănită aspirație spre progres. Deși o parte dintre ideile avansate și-au pierdut valabilitatea, pe măsura trecerii timpului, totuși, în zestrea spirituală a cugetătorului au rămas suficiente elemente viabile și judecăți care impresionează, și în momentul de față, prin temeinicia lor.

Înțelegînd sociologia în accepția ei generică, de „știință socială”, Rădulescu-Motru și-a legat numele, în special, de o ramură tinăra a acesteia — sociologia culturii —, aducînd puncte de vedere inedite și, care merită o valorificare aparte, cu atît mai mult cu cît lucrările apărute, pînă acum, în țara noastră, pe această temă, nu le menționează nici măcar sub titlul informativ. Din opera sa se degajă nu numai o concepție particulară asupra devenirii istorice a culturii românești, dar și liniamentele unei politici a culturii, formulată într-o vreme caracterizată de intense confruntări ideologice.

În cele ce urmează ne vom opri asupra unei singure probleme — destinul inovațiilor și rolul social al inovațiilor —, dezbătută de gînditor

la începutul secolului XX, cu adinci semnificații și pentru epoca ce o trăim.

Tema inovației revine în actualitate și este dezbătută, după cit se pare, ori de câte ori se pune, în mod transant, chestiunea dezvoltării progresive. Este și firesc, deoarece progresul nu poate fi conceput în afara inovațiilor, indiferent de sfera lor de aplicare (generalizată ori limitată), dar nu și a caracterului lor (constructiv sau distructiv). Apoi, progresul în cunoaștere nu înseamnă, automat, și un progres în viața reală. Aceasta, fie din cauza lipsei mijloacelor necesare traducerii în practică, fie din cauza efectelor dezastruoase ce le-ar avea, pentru umanitate, implementarea anumitor cunoștințe. Așadar, nu orice element novator este aducător de progres. Acesta este motivul care, probabil, l-a determinat pe Rădulescu-Motru să definească, în *Curs de psihologie* (1923), „credința în progres” ca fiind „credința în mai bine”. Oricum, el a legat progresul de criterii moral-axiologice și a dezvăluit rolul activ al subiectului în orientarea ascendentă a evoluției.

O societate preocupată numai de propria sa reproducere este condamnată, iremediabil, la stagnare și regres. Sensul existenței umane, ca formă superioară de organizare a vieții, este, prin însăși legitățile ei obiective, transformarea ascendentă. Conștientizată sau nu, frînăată ori susținută, realizată efectiv sau numai experimentată, mișcarea progresivă se impune, până la urmă, devenind condiția ființării în viitor. Cum și prin cine se îndeplinește acest scop al istoriei umane?

Întrebarea l-a frământat și pe Rădulescu-Motru, într-o perioadă cînd spiritualitatea românească era absorbită de examinarea critică a rezultatelor procesului europeanizării societății noastre (primele două decenii ale veacului al XX-lea). Premisa de la care pleacă este că viața socială, avînd o evoluție specifică, resimte nevoia unor inovații proprii¹ ce îi dau stabilitate și continuitate. Izvorul elementelor novatoare se află în activitatea „oamenilor excepționali”². Astfel, odată produse, inovațiile sînt supuse selecției: unele, cele utile, se propagă prin imitație; altele, lipsite de utilitate, sînt sortite dispariției. Pînă la acest punct, nu există nici o diferență între mecanisme selecții biologice și mecanismul selecției sociale. Trăsătura distinctivă a manifestării acestora din urmă derivă din caracterul social al valorii inovației. De aici, se pune problema destinului inovatorului. Opera sa, deși produsă individual, răspunde unei comenzi sociale. Prin urmare, societatea are interesul de a alege „produsul înaintea omului care produce”. Diferențierea dintre autor și creația sa este, după opinia lui Rădulescu-Motru, unul dintre „cele mai sigure” mijloace de realizare a progresului social³.

Într-o altă lucrare — *Românismul. Catehismul unei noi spiritualități* —, progresul va fi definit ca „linia mijlocie între excesul de invenție și excesul de tradiție. El constrînge invenția ca să se adapteze tradiției

C. Rădulescu-Motru, *Puterea sufletească*, (ediție definitivă), București, Edit. Casei Școalelor, 1932, p. 360.

¹ Prin inovație înțelege un „act de completare” al lungului șir de idei și fapte existente înainte la un moment dat. În ceea ce ne privește, vom folosi noțiunea de inovație în accepția de perfecționare, îmbunătățire, noutate, originalitate, deși sîntem conștienți de diferențierea care se face, în literatura de specialitate, între conceptele de inovație, invenție și descoperire.

² *Ibidem*, p. 363

1981 (septembrie) 13-56-42, 2 na, 17X21 ac, 17X21 ac, 17X21 ac

și totodată constrînge tradiția ca să urmeze într-un anumit tempo invenției. Idealul progresului combină, temperîndu-le, atît individualismul cît și tradiționalismul”⁴.

Avînd ca punct de plecare o ipoteză anterioară, prin care se afirma unitatea dinamică dintre „invenție” și „tradiție”⁵, el denunță faptul că, în România, idealul progresului a fost subordonat împrumuturilor selective și deformate.

Oricum, este subliniat, în esență, caracterul contradictoriu al progresului și pus în dependență, fie de „oamenii mari”, fie de „vocațiile individuale”, fie de „personalitățile energetice”. Concluzia sa izvoră dintr-o examinare realistă a culturilor occidentale avansate, întemeiate pe valori produse individual, motiv care îl va îndemna să propună o renovare culturală și socială a țării noastre prin aportul inovatorilor individuali.

Ca și G. Tarde, Rădulescu-Motru explică generalizarea socială a inovațiilor prin fenomenul de imitație. El arată că inovatorii sînt în domeniul ideilor și în cel al activităților practice, al deprinderilor, punînd un mare preț pe rolul celor din urmă (numiți și „oameni de caracter”), deoarece prezența lor în mijlocul unui popor, cu o cultură în formare, este indispensabilă, pe cînd lipsa creatorilor de idei poate fi suplinită prin împrumuturi. Tehnica industrială, de pildă, este importabilă, dar nu și spiritul de întreprindere, fără de care nu poate exista o activitate industrială prosperă.

Oprindu-se asupra condiției sociale a inovatorilor, autorul apreciază că prea puțini se bucură de onorurile cuvenite, de bunurile materiale ale culturii, deoarece societății îi este indiferentă persoana creatorului. Mai mult, califică drept utilă asemenea ingratiitudine, întrucît, astfel, este stimulată puterea de creație a individualităților. În societățile orientale, casta preoților din care se recrutau inovatorii și care beneficia de o viață materială îmbelsugată, a devenit, pînă la urmă, sterilă; organizarea democratică a societății grecești antice, în schimb, a favorizat apariția indivizilor creatori în toate straturile sociale. Analiza raporturilor dintre confortul material și nașterea „geniilor”, îi dă gînditorului prilejul de a face o constatare justă: familiile bogate ne oferă un procent mai mare decît cele mijlocii (ca avere și sănătate); minimul de condiții materiale face posibilă apariția geniului, dar, sub minim, el poate fi strîvit. De aceea, se pronunță pentru un confort mijlociu, propice ivirii persoanelor inovatoare și stimulării gîndirii⁶.

C. Rădulescu-Motru nu a atribuit oamenilor mari vreun rol providențial și nici nu le-a tăgăduit importanța lor socială, așa cum au procedat acei sociologi care vedeau în personalitățile deosebite expresia manifestă a ceea ce societatea dispunea sub formă latentă. Pentru el, aceștia sînt „variațiuni produse în lăuntrul vieții sociale, și de aparițiunea

⁴ Idem, *Românismul, Catehismul unei noi spiritualități*, București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1939, p. 84.

⁵ Idem, *Vocația. Factor hotărîtor în cultura popoarelor*, București, Edit. Casei Școalelor, 1932, în care menționează: „Nu este nici o operă culturală, care să poată fi atribuită exclusiv tradiției sau exclusiv inovației. Cel mult sînt opere în care invenția sau tradiția, să fie, una sau alta, mai caracteristică”, p. 68).

⁶ Idem, *Puterea sufletească*, p. 365—366.

căreia aceasta din urmă profită pentru a se consolida. Aparițiunea oamenilor mari, este, prin urmare, un fapt subordonat condițiilor de existență ale societății, și pus în serviciul acesteia. Fiecare societate își are oamenii săi mari, fiindcă fiecare societate are nevoie de anumiți oameni mari”⁷. Integrând personalitățile excepționale în istorie și punându-le în dependență de legitățile sociale, în funcție de care trebuie să-și ordoneze creația, gânditorul s-a situat pe poziții determinist-dialectice. El nu a făcut altceva decât să recunoască, cum se pronunță P.H. Chombart de Lauwe într-un alt context, contribuția lor, ceea ce nu echivalează, desigur, cu cultul personalității. Pe de altă parte, s-a detașat de filonul interpretărilor elitiste, considerind că, în esență, în orice societate democratică fiecare individ se naște cu disponibilități vocaționale. Societatea nu face alegere între indivizi, ci între creațiile lor. Nevoile acesteia sînt cele care impun anumiți oameni: ingineri, chimiști, politicieni etc.

Cercetînd peisajul vieții sociale, Rădulescu-Motru observă, în contrast cu teoria socialismului științific, că nemulțumirea și nefericirea caracterizează toți oamenii, indiferent de clasa cărora aparțin, explicația găsind-o în discordanța dintre scopurile societății (stabilitatea și continuitatea în viitor) și cele individuale. Acreditînd, uneori, ideea că fericirea individuală nu depinde de organizarea socială, ajunge să justifice exploatarea capitalistă, din punctul de vedere al societății (obligată a recurge la munca asuprită pentru a rezista în lupta cu natura și cu alte societăți), dar, în același timp, s-o respingă, din cauza efectelor ei dezumanizante („Negresit în îndreptățirea producției capitaliste nu intră necesitatea ca muncitorul să fie numai decît ținut într-o extremă sărăcie. Întrucît muncitorul este membru al societății el trebuie să fie asigurat prin societate în contra mizeriei... Extrema mizeriei a unei părți din societate pune în discuție valoarea pe care o are cultura întregii societăți”⁸). Aceași pendulare manifestă și în legătură cu mișcările sociale, definite corect, teoretic, dar fără a le recomanda, în forma „bruscă” și „desăvîrșită” (deci revoluționară), ca soluții ale dezvoltării structurilor sociale românești în perioada de organizare a luptei proletarietului. Pe de o parte, îl aprobă pe K. Marx, care spunea că în condițiile de viață mizeră comună se încheagă conștiința de clasă, după care vine și revoluția; pe de altă parte, îi critică pe cei care vor să aplice tactica marxistă și țărănimii, motivînd că ea este valabilă numai în lumea muncitorilor industriali. În consecință, propune ridicarea intelectualilor pentru a apăra adevăratele interese ale țărănimii, clasă care să „fie marele rezervă de energie națională, de unde, prin o selecțiune a muncii calificate, să primenească elementele celorlalte clase suprapuse ei”⁹.

Exceptînd aceste limite, Rădulescu-Motru are meritul de a fi ridicat, încă din pragul secolului XX, problema inovațiilor, de a fi văzut în personalitățile individuale un factor de progres spiritual și material al societății moderne și, totodată, de a dezvălui menirea oamenilor mari: aceea de „a pregăti cultura unui neam”, în sensul înnoirii ei. Unii, sînt creatori de idei și deprinderi; alții, numai adaptatori de gânduri și deprin-

⁷ Ibidem, p. 345

⁸ Ibid. p. 377

⁹ Idem, *Țărănismul. Un suflet și o politică*, București, Cultura Națională, 1924, p. 60.

deri, fiind, prin „puterea exemplară a faptelor lor”, mai legați de popor, implicați direct în procesul de culturalizare¹⁰. Acordând o importanță mai accentuată oamenilor din a doua categorie, gânditorul a făcut, implicit, și un elogiu muncii aplicative, activităților practice, descifrând în acțiunea concretă mijlocul și suportul hotărâtor al dezvoltării culturii.

De asemenea, a făcut distincția, importantă pentru alegerea căii de evoluție viitoare a țării, între cultura originală (opera adaptatorilor de idei și deprinderi străine), aducând precizarea că orice cultură are elemente și originale și importante, proporția variind de la popor la popor, dar, a optat fără echivoc pentru dezvoltarea, primatul culturii originale naționale, ca sursă autentică de progres social. De asemenea, a supus atenției condiția de viață a creatorilor, chestiune lăsată în umbră, cel mai adesea, de cercurile conducătoare, interesate în realizarea progresului social, dar insensibile și opace la dificultățile întâmpinate de inovatori în satisfacerea trebuințelor necesare.

Rădulescu-Motru a legat inovația, în special, de problema organizării sociale, fiind parte constitutivă a dezbaterilor mai ample, referitoare la căile dezvoltării națiunii române, în contextul generalizat, pe plan european, al relațiilor capitaliste de producție. Strategiile formulate, în această chestiune, de diverși gânditori, exprimă poziții contradictorii, determinate de opțiunea ideologică. Sint cunoscute, într-o atare privință, manifestările de principiu ale reprezentanților grupărilor sămănătoristă, poporanistă, liberală, socialistă etc., din țara noastră, activate într-un moment tulbure de întrezărire a viitorului patriei. Se știu, de asemenea, soluțiile extreme ori moderate, avansate în problema raportului dintre tradiție și modernizare. Conștientizând necesitatea progresului, a consolidării independenței economice și culturale a țării, mulți dintre gânditorii români nu au descifrat, însă, și căile, forțele sociale ale devenirii.

Pentru edificarea culturii unui popor, subdezvoltat economic sau cu o economie predominant agrară, există trei modalități posibile: a. preluarea mecanică; b. imitația creatoare c. inovația proprie. Contactul dintre două culturi, distanțate valoric, presupune, obligatoriu, îmbogățirea elementelor culturii avansate (inculturație.) Desigur, fenomenul are loc numai în condițiile de difuziune a culturii mai dezvoltate altfel, poporul cu o cultură rudimentară, trăiește, în continuare, sub apăsarea legii echilibrului intern. Impactul extern are darul de a perturba asemenea echilibru static, aducând transformările de rigoare. Într-un câmp nu pot exista societăți identice, ca nivel de dezvoltare, schimbul cultural dintre ele devine nu numai posibil, dar și necesar; legic. Unele popoare, înțelegând progresul ca tendință de apropiere a culturii lor la nivelul culturilor înaintate și chiar de egalizare a acestora, recurg la împrumuturi masive, și, adesea, fără vreun criteriu de selecție. Desigur, aceasta este o practică reprobabilă, utilizată și în țara noastră, de către anumite cercuri liberale, la începutul dezvoltării moderne a României. Ea a fost ferm repudiată și de Rădulescu-Motru care, încă din 1904, scria îndreptătit: „Cultura materială importată de peste graniță, fie chiar cumpărată de la un excelent debitant, nu poate înlocui adevă-

¹⁰ Idem, *Puterea sufletească*, p. 349.

rata cultură : aceea care stă actuală în conștiința unei societăți și inspiră actele ei zilnice”¹¹.

Încredințat că fondul culturii naționale nu se poate clădi, exclusiv, prin forțe interne, deși unii interpreți ai săi i-au atribuit, fără a se baza pe o documentare riguroasă, calitatea de opozant al oricăror împrumuturi, gânditorul nostru s-a pronunțat pe de o parte, pentru imitația creatoare, iar, pe de altă parte, pentru stimularea capacităților inovatoare autohtone.

El a militat pentru o dezvoltare socială în centrul căreia să se afle satul, ca „fortăreață a neamului”, pentru reprezentarea corespunzătoare și autentică a clasei țărănești în conducerea politică a țării, pentru reînvierea și continuarea valorilor culturii tradiționale. Precizând că ideologia țărănistă pe care o profesa nu este de „reacțiune conservatoare” și nici „nu cere revenirea la trecut”, Rădulescu-Motru îi fixa drept obiectiv „restabilirea raporturilor firești dintre interesele celor mulți, legați de pământ, care ne-au păstrat datinile și neamul, și a celor puțini legați de industrie și comerț. Ea cere dreptul satelor, fără ca prin aceasta să dușmănească orașele”¹². Opțiunea sa pentru sat, fără a fi viciată de aerul doctrinelor conservator-ortodoxiste, este motivată de împrejurările istorice în care a trăit și exprimă, în esență, o credință umanistă. Condițiile de viață și instrucție ale locuitorilor de la sate, erau, comparativ cu civilizația orașelor, extrem de vitrege, trezind atenția și compasiunea, spiritul de justiție al multor intelectuali. În plus, transformările suprastructurale moderne îl scosese pe țărănul român din mediul său cultural, punându-l în ipostaze grotești. Nu întâmplător cercetările membrilor școlii gustiene au fost focalizate asupra satelor. Un ilustru reprezentant al acestei școli — H.H. Stahl —, manifestând încredere în vechea formă de organizare social-economică (obștea), afirma infocat : „O singură datorie avem : aceea de a lua din nău țărânia, cu dragoste, la sinul nostru și a o purta întreagă, lipită strins de sufletul nostru, spre zările noi ale unei lumi mai bune”¹³.

În viziunea lui C. Rădulescu-Motru, conceptul de dezvoltare socială, presupune, în genere, schimbare, inovație. Așa cum s-a subliniat, din conținutul său nu lipsește ideea de transformare radicală. Propunând reorganizarea economică a satelor, prin aplicarea, în primul rînd, a sistemului de tip „coperativ”, reînvierea lor culturală și morală, stimularea potențelor creatoare, reorganizarea școlii după cerințele vieții reale ale sătenilor, înființarea unei rețele de asistență sanitară etc., el a fost, în fond, un adept al reformelor, un slujitor inconsecvent, pe terenul practicii, al propriilor elaborate conceptuale. Așa, soluțiile lui se împacă cu fondul teoriilor melioriste. Dealtfel, Rădulescu-Motru este un partizan declarat al dezvoltării organice, evolutive. Sesizînd exploatarea capitalistă și vitregia vieții țărănești, nu a întrezărit și cauza reală a acestora : proprietatea privată asupra mijloacelor de producție.

Limitînd dezvoltarea socială, la schimbare, a ajuns involuntar la restrîngerea sferei de manifestare a progresului. Or, problema presantă era, la acea dată, înfăptuirea progresului în domeniul structurilor sociale.

¹¹ Idem, *Cultura română și politicianismul*, București, Socec, 1904, p. 56.

¹² Idem, *Cultura română și politicianismul*, București, Socec, 1904, p. 56.

¹³ Idem, *Românismul. Catehismul unei noi spiritualități*, p. 119.

Gînditorul a susținut, concret, necesitatea creșterii rolului economic și politic al țărănimii, fără a oferi, însă, un cadru echitabil de realizare a unui atare deziderat. Meritul său incontestabil este acela de a fi evidențiat cerința făuririi unei culturi avansate, prin punerea în valoare a vocațiilor individuale, a personalităților capabile de creație originală și fructificarea tradiției interne, paralel cu recomandarea adoptării unei atitudini selective față de achizițiile culturilor naționale cu care venim în contact. Totodată, observînd tendința de diferențiere culturală, ce caracterizează popoarele europene în secolul al XX-lea, Rădulescu-Motru a subliniat exigența de a ne croi, prin elaborarea unei culturi originale, un drum propriu în istorie, ceea ce echivala cu consolidarea independenței și suveranității noastre naționale.

Nevoia de inovație — ca forță motrice a progresului — este acut resimțită și în zilele noastre. Se speră, chiar, la o dezvoltare globală, pornind de la realizarea inovațiilor în sectoare determinate, generînd opțiuni unilaterale, de genul tehnocentrismului, sciencentrismului, sociocentrismului, economocentrismului, culturocentrismului etc. Este clar faptul că problemele generale nu se pot rezolva prin practici restrinse. Asigurarea cerințelor alimentare, a stării de sănătate optimă, a unor niveluri ridicate de instruire și educație în rîndul populației; satisfacerea necesarului de energie, materii prime și materiale reprezintă, în măsuri diferite, problemele fundamentale ale tuturor țărilor, implicînd acțiuni globale și concertate. De aceea, se pune un mare preț pe aportul elementelor inovatoare. Însăși conducerea de partid și de stat a țării noastre, bazîndu-se pe realitățile concrete, a formulat, în documentele sale programatice, principiul înnoirii permanente a tuturor sectoarelor de muncă. Promovarea și aplicarea noului a devenit, astfel, o parte integrantă a procesului general de dezvoltare multilaterală și planificată a societății românești. Pe lângă cadrul formal, existent, ce reglementează obiectivele, direcțiile și prioritățile activității de cercetare științifică, apreciem că se impun și alte măsuri, menite a impulsiona contribuția forțelor inovatoare la progresul de ansamblu al vieții sociale: a. întreprinderea sistematică de măsuri organizatorice pentru depistarea, evaluarea, recrutarea și îndrumarea tuturor inovatorilor reali și virtuali; b. înființarea unei asociații naționale a inovatorilor, cu filiale în întreaga țară, structurată pe secții, potrivit domeniilor de cunoaștere, pentru a se întemeia o veritabilă „școală” a inovației românești; c. realizarea unei „rezerve” de inteligență, prin formarea, la tinerii de toate vîrstele, a spiritului de cercetare și descoperire a noului, prin mobilizarea celor mai dotați și educarea lor specială; d. utilizarea unor criterii riguroase de selectare și promovare a valorilor individuale e. încadrarea oamenilor în munci sociale necesare, conform principiului: „omul potrivit la locul potrivit”; f. acordarea de stimulente materiale și morale superioare acelor care aduc contribuții semnificative, inedite în activitatea practică și spirituală; g. alcătuirea unei evidențe clare asupra cerințelor de inovație, atît pentru prezent cît și pentru perspectivă.

Fără îndoială, propulsarea civilizației și culturii socialiste pe noi trepte de progres este de neconceput în afara gîndirii inovatoare. De modul în care sînt pregătite și folosite energiile creatoare depinde, în bună măsură, îndeplinirea obiectivelor strategice ale dezvoltării patriei noastre.